

bahş), Tahran 1357 hş., IV, 88-90; Ca'fer Seccâdi, *Ferheng-i Luğât u İşlâhât u Ta'birât-i 'İrfânî*, Tahran 1375 hş., s. 460-464; Shigeru Kamada, "A Study of the Term Sîr (Secret) in Sufi Latâ'if Theories", *Orient*, XIX, Tokyo 1983, s. 7-28; G. Vitestam, "Sîr: A Lexicographical Essay on a Word with Various Nuances in Arabic and Islam", *Orientalia Suecana*, XXXIII-XXXV, Uppsala 1984-86, s. 455-462; Ahmet Ögke, "Tasavvuf Düşüncesinde Sîr Kavramı ve Marmaravî'nin Keşfü'l-esrâr İsimli Risâlesi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Van 2000, s. 225-262; Mohammad Ali Amir-Moezzi, "Sîr", *Et² Suppl.* (Ing.), s. 752-754.

NECDET TOSUN

SİR KÂTİBİ

Bazı İslâm devletlerinde başlıca görevi hükümdarın özel kâtipliği olan memur; Memlükler'de Dîvân-ı İnşâ başkanı.

Hız. Peygamber'in vahiy kâtiplerinin yanı sıra hükümdar ve emirlerle yaptığı yazışmalar için kâtipler görevlendirdiği bilinmektedir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde halifelerin özel bir kâtibî bulunur, ayrıca vergi ve adliye gibi çeşitli devlet işlerinde kâtipler görevlendirilirdi. Resmî yazışmaların yürütüldüğü devlet kurumu olarak divan kâtipliği ise Emevî Halifesi Muâviye b. Ebû Süfyan'ın Dîvân-ı r-resâil'i kurmasıyla hayata geçti. Önceleri doğrudan halifeyle bağlı bulunan müessesese Abbâsîler zamanında vezire bağlandı. Dîvân-ı r-resâil vezirin veya sâhibü dîvânî'r-resâil unvanı taşıyan kâtibin yönetimindeydi. Abbâsîler devrinde tek bir örnek de olsa kâtibü's-sîr unvanının kullanıldığı, Mehdi-Billâh'ın (775-785) sır kâtiplerine mektuplar yazdırdığı zikredilmektedir (Taberî, VIII, 173). Dîvân-ı r-resâil Mısır'da hüküm süren Fâtîmîler'de Dîvân-ı İnşâ ismiyle anılmaya başlandı ve başındaki kâtibî sâhibü dîvânî'l-inşâ unvanı verildi. Önceleri vezirlerin idaresinde görev yapan bu dönemin kâtipleri vezir tayin edilmediği zamanlarda bu görevi de yürüttüler (*DİA*, XXV, 50).

Dîvân-ı İnşâ, Eyyübîler'de devam etti. Bu arada statüsündeki bir değişiklikten bahsedilmeksizin divan başkanına kâtibü's-sîr unvanı verildiği görülmektedir (Ebû Şâme, I, 561). Memlükler'in ilk yıllarında nâdir olarak diğer unvanlarla birlikte kullanılan bu unvan, Sultan Kalavun'un Fethuddin İbn Abdüzzâhir'i (veya babası Muhyiddin İbn Abdüzzâhir) kâtibü's-sîr tayin edip aynı zamanda statüsünde de önemli değişiklik yapmasıyla Dîvân-ı İnşâ başkanının tek unvanı haline geldi. Halk arasında

ona "kâtimü's-sîr" da (sır saklayan) deniyordu. Memlük dönemi tarihçilerinden bazıları sır kâtipliğinin bu tayinle başladığını kabul eder. Kitâbetü's-sîr denilen bu önemli kadronun İslâm dünyasında ilk defa Sultan Kalavun tarafından kurulduğunu ve bu göreve Fethuddin İbn Abdüzzâhir'in getirildiğini ileri süren tarihçilerden İbn Tağrıberdi eserinde bu konuya geniş yer ayrılmıştır. Onun anlattığına göre I. Baybars çok güvendiği devâtdârı vârisıyla Dîvân-ı İnşâ kâtibine bir mersûm yazdırmış, ancak yazıdaki rakamların anlaşılmasını üzerine mersûm geri gönderilmişti. Zor durumda kalan kâtip, devâtdârın söylediklerini aynen yazdığını belirtince Sultan Baybars, sultan adına yazılacak yazıların doğrudan kendisi tarafından yazdırılması için her sultana bir sır kâtibî gerektiğini ifade etmiş, ancak bunu gerçekleştiremedi ölmüştü. O sırada mecliste bulunan ve Baybars'ın sözlerini dinleyen Seyfeddin Kalavun sultan olunca bir sır kâtibî görevlendirdi. Daha önce sultanlar emirlerini sadece vezirlere bildirirken bundan sonra sultan adına yazılacak her türlü yazı bizzat sultan tarafından sır kâtibine yazdırılmaya başlandı. Böylece yanlışlıkların önlenmesinin yanı sıra yazılanların iki kişi arasında sır olarak kalması da sağlanmış oldu.

İbn Tağrıberdi, Hız. Peygamber'den itibaren Kalavun zamanına kadar hüküm süren İslâm devletlerinde resmî yazışmaları yürüten divan kâtiplerinin durumunun bundan farklı olduğunu açıklamış, yeni görevin sultanla doğrudan muhatap olma yönüne dikkat çekmiştir. Ayrıca daha önce mektuplar sultanlara vezirler tarafından okunurken bu önemli görevin sır kâtibine verilmesini ve ona yazdırılan yazının vezire dahi açıklanmamasını yeni bir duruma delil olarak göstermiş ve buna dair iki olay aktarmıştır. Birincisinde Kalavun'un veziri Fahreddin b. Lokmân'a kendisine okuması için bir mektup verdiğini, mektubu okuduğu sırada ilk sır kâtibî Fethuddin İbn Abdüzzâhir'in yanlarına gelmesi üzerine mektubu vezirden alıp ona uzattığını, vezire de geri çekilmesini emrettiğini, vezirin âdet dışı bu duruma çok üzüldüğünü anlatır. İkincisinde el-Melikü'l-Eşref Halil'in veziri Şemseddin b. Sel'ûs ed-Dimaşki'nin aynı sır kâtibine yazdığı her şeyi âdet olduğu üzere kendisine göstermesini emrettiğini, ancak sır kâtibinin bunu reddettiğini ve hadiseyi duyan sultanın sır kâtibini haklı bulduğunu, vezirin ise buna çok kızdığını aktarmıştır. Her iki vezirin bu olaylardaki tepkilerini de kitâbetü's-sîr görevinin ilk defa konulmasıyla or-

taya çıkan değişikliğe bağlamıştır. Ayrıca hal tercümelerini okuduğu doğu ve batı İslâm dünyasında görev yapmış divan kâtiplerinden sadece Fethuddin İbn Abdüzzâhir'in sır kâtibî olarak nitelendirilmesini buna delil göstermektedir (*en-Nücumü'z-zâhire*, VII, 332-334). Nitekim İbnü's-Sukâî de Fethuddin İbn Abdüzzâhir'i sır kâtibî, babası Muhyiddin İbn Abdüzzâhir'i ise kâtibü'l-inşâ diye tanıtmaktadır (*Tâli*, s. 118, 119).

Sır kâtipliği vazifesi Memlükler'de sivil bürokrasinin üstlendiği en önemli görevlerdendi. Sır kâtibinin başlıca görevleri sultana gelen her türlü yazıyı ona okumak ve onun iradesine göre verilen cevapları yazıp sultanın alâmetini de koyarak gerekli yerlere göndermek, Dîvân-ı Mezâlim'e arzedilen dava dilekçelerini okuyup gerekli hükümleri yazdırmak, daha önceleri vezirin yaptığı gibi bu dilekçeler hakkında gerektiğinde sultana danışarak, bazan da kendi görüşüne göre verilen hükümleri dercetmek, diğer devlet dairelerinden gelen evrakı temize çekip sultanın mührünü basmak ve sultana gelen evrakın gerekli yerlere havalesini yapmaktır. Her türlü tayin yazısı da onun başkanlığında hazırlanırdı. Ayrıca posta işlerinde devâtdârla birlikte söz sahibiydi. Sultana gelen mektupları devâtdâr ve emir-i candarla birlikte sultana götürür, bunların okunması görevini üstlenirdi. Burcî Memlükleri döneminin başlarında sır kâtipliği görevini yürüten Evhadüddin Abdülvâhid b. Yâsîn, devâtdârın devre dışı bırakılmasını ve posta işlerinin tamamen sır kâtipliğine bırakılmasını sağlamıştır (*Derrâc, Mecelletü Bahşî'l-ilmî*, III [1400/1980], s. 265).

Giderek konumları daha da yükselen ve Burcî Memlükleri döneminde sivil bürokrasinin en başında yer alan sır kâtipleri Dîvân-ı Mezâlim'deki protokolde de vezirlerin önüne geçmiştir. Makrîzî, onları daha önceki devletlerde bulunan muadillerinden ayıran esas özelliklerinin Dîvân-ı Mezâlim'e arzedilen dava dilekçelerine gerektiğinde sultana dahi danışmadan tevki' yazabilmeleri olduğunu söylemekte, bu sebeple aralarında Şam saltanat nâibinin de yer aldığı ümerâ ve sivil bürokrasinin onların aracılığına ihtiyaç duyduğunu belirtmektedir (*el-Hıta*, II, 226-227). Bütün kadılar, âlimler ve diğer ilmiye mensuplarıyla ilgili işler sır kâtibinin uhdesine verilmiş, bu makamlara yapılacak tayinlerde sultan onun görüşlerini dikkate almıştır. Hatta ümerâ ile sultan arasındaki sorunlarda da aracılık yapmıştır.

Sır kâtipleri son derece güvenilir ve mâhir kâtipler arasından seçilir, bunların dinî ilimler konusunda bilgili, tarih ve nesep ilmine vâkıf, edebiyat alanında yetişmiş kimselerden olmasına dikkat edilirdi. Kendisi de bu görevi yürütmüş olan Kalkaşendî bir inşâ kâtibinin sahip olması gereken bu tür özellikleri saymaktadır (*Şubhu'l-a'sâ*, I, 104 vd.; XIV, 111 vd.). Ahmed es-Seyyid Derrâc bir makalesinde Memlûkler dönemi sır kâtiplerini tanıtmıştır. Sır kâtibî, Kal'atülcebel'deki bürosunda görev yapardı. Onun maiyetinde, kendisi bulunmadığında gelen evrakı temize çekme ve bunlara imza atma yetkisine sahip olan nâib-le derece bakımından daha üstte yer alıp sır kâtibîyle birlikte toplantılara katılan küttâbü'd-dest ve sır kâtibî ya da küttâbü'd-destin verdiği evrakı yazan küttâbü'd-derc görev yapardı. Önceleri üç kâtip çalışırken bu rakam Bahrî Memlûkleri döneminin sonuna doğru ona ulaşmış, Burcî Memlûkleri zamanında ise yirmiyi aşmıştır (a.g.e., I, 138). Memlûkler döneminde Dimaşk, Halep ve Hama gibi büyük eyaletlerde birer sır kâtibî bulunurdu. Gazze, Kerek ve Iskenderiye gibi küçük şehirlerdeki inşâ kâtiplerine bu unvan verilmezdi (a.g.e., I, 104). Muvahhidler ve Nasrîler' de olduğu gibi Kuzey Afrika'da ve Endülü's'te hüküm süren müslüman hânedanların saraylarında görev yapan divan kâtipleri için de kâtibü's-sır unvanının kullanıldığı görülmektedir. Ancak bu görevle Memlûkler'deki uygulama arasında bir bağlan-tı kurulmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Tarih* (Ebû'l-Fazl), VIII, 173; Ebû Şâme, *Kitâbü'l-Ravzateyn*, I, 561; İbnü's-Sukâi, *Tâli Kâtîbi Vefeyâtü'l-a'yân* (nşr. ve trc. J. Sublet), Dimaşk 1974, metin: s. 118-119; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik* (Eymen), s. 36, 42, 56, 57, 60, 154; a.m.f., *et-Ta'rif bi'l-muşâlahi's-serîf* (nşr. M. Hüseyin Şemseddin), Beyrut 1408/1988, s. 106, 188, 189, 190; Safedî, *el-Vâfi*, III, 366-367; Tâceddin es-Sübkî, *Mu'îdü'n-ni'am ve mübidü'n-nükam*, Beyrut 1407/1986, s. 30-31; İbn Haldûn, *el-İber* (nşr. Halil Şehhâde), Beyrut 2001, I, 305-311; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ*, I, 39, 40-41, 97, 104-139; III, 486-488; IV, 19, 29, 30, 44-45, 60, 189; XIV, 111 vd.; ayrıca bk. İndeks; Makrîzî, *el-Hîtat*, II, 224-227; Halil b. Şâhin, *Zübdetü'l-keşf-i memâlik* (nşr. P. Ravaisse), Paris 1894, s. 99-100; İbn Tağrıberdî, *en-Nüccümü'z-zâhire*, VII, 293-294, 332-343; Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara*, Kahire, ts., II, 145-148; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 365-369, 376, 379-383; Hasan el-Bâşâ, *el-Fünûnü'l-İslâmiyye ve'l-vezâ'if 'ale'l-âşâri'l-Arabiyye*, Kahire, ts. (Dârü'n-nehdatü'l-Arabiyye), II, 667-668, 922-927; İsmail Yiğit, *Siyasi-Dini-Kültürel-Sosyal İslâm Tarihi: Memlûkler*, İstanbul 1991, s. 196-197; B. Martel-Thoumian, *Les civils et l'administration dans l'état militaire Mamlûk (IX/XV siècle)*, Damas 1991, s. 40 vd., 451 vd.; Ahmed Derrâc, "Mersûmü's-Sultân Kâyıtây el-hâş bi-küttâ-

bi's-sır ve'l-kudât ve's-şâdir fi şehri şevvâl 874 h.", *Mecelletü'l-Bahşi'l-ilmî ve't-türâşü'l-İslâmî*, III, Mekke 1400/1980, s. 257-268; a.m.f., "Terâcimü küttâbi's-sır fi'l-âşri'l-Memlûkî", a.e., IV (1401/1981), s. 318-346; Metin Yılmaz, "Bir Devlet Kurumu Olarak Divânü'r-Resâil'in Ortaya Çıkışı ve İşleyişi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 11, Samsun 1999, s. 291-293, 294, 296, 297, 301-303; H. L. Gottschalk, "Diwân", *El²* (Ing.), II, 328-330; R. Sellheim – D. Sourdel, "Kâtib", a.e., IV, 754-756; Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Kâtip", *DİA*, XXV, 50; Asri Çubukçu, "İbn Abdüzzâhir", a.e., XIX, 289-290.

FATİH YAHYA AYAZ

Osmanlılar'da. Padişahların özel kâtibî konumunda bulunan ve kâtib-i esrâr da denilen bu görevlinin Osmanlı saray teşkilâtında ne zaman ortaya çıktığı kesin şekilde tesbit edilememektedir. Osmanlılar'dan önceki İslâm devletlerinden Abbâsîler, İlhânîlar ve Memlûkler'de rastlanan kâtib-i sır adlı görevlinin asıl vazifesi Osmanlılar'ın ilk devirlerindeki nişanlılığa benzer biçimdedir ve padişah yanında özel kâtibî konumundaki sır kâtibîliğinden farklıdır. Sır kâtibîliği vazifesinin bugünkü bilgilere göre en geç II. Bayezid devrinden (1481-1512) itibaren mevcut olduğu tesbit edilmektedir. Bu dönemde Kâtib Şemseddin Kasım'ın sır kâtibîliği yaptığı bilinmektedir. Bazı Osmanlı kaynaklarında aynı harflerle (sin-re) yazılması sebebiyle yanlışlıkla "ser kâtibî" şeklinde okunan sır kâtibî unvanı, hem rûznâmelerde hem diğer Osmanlı tarih kaynaklarında sır kâtibî / esrâr kâtibî şeklindeki yazılışından başka "kâtibü's-sır-ı-sultânî, kâtibü's-serâiri's-sultânî, kâtib-i sır-ı sultânî, kâtibü'l-esrâr, kâtib-i esrâr, kâtibü's-sır, kâtib-i sır, kâtib-i esrâr-ı cihândârî, kâtib-i sır-ı pâdişâhî" gibi ifadelerle de belirtilir. Görevinin adı ise "hizmet-i kitâbet-i sır, sır kitâbet-i hazret-i şehriyârlîk" olarak geçer. Muhtemelen ka-

rşıklığa sebep olmamak için kelimenin sad harfiyle yazıldığına veya "sır" okunmasını temin edecek şekilde harekelendiğine dair örnekler de bulunmaktadır (meselâ bk. BA, D. TŞF., Defter, nr. 26104, s. 1).

Sır kâtibîliğiyle ilgili verilen bilgiler daha ziyade XVII ve XVIII. yüzyıl kaynaklarına dayanır. Bu kaynaklardan anlaşıldığına göre sır kâtibî ağa, Enderun odalarının birincisi ve en itibarlı olan Hâne-i Hâssa / Has Oda'nın genelde kırk adet olan ağaları arasında yer almaktaydı. Sır kâtibî ağa bu vazifesini sır kâtibî yamağı ve sır kâtibî heybecisiyle birlikte yürütmekteydi. Koçî Bey'in yazdığına göre sır kâtibinin hususî odası vardı. Sır kâtibî ağaların terfileri, olağan / olağan üstü görevleri, taşraya çıkmaları, merasimlerdeki yerleri, gelirleri ve çalışma usulleri hakkında birtakım bilgiler temin edilebilmektedir. Sır kâtibî esas olarak padişahın özel kâtibidir; yazı kâğıdı ve diğer yazı malzemelerini boynunda sırma işlemeli bir kesede ve altın dividini belindeki kuşakta taşır. Padişahın kaleme aldığı hatt-ı hümayunu destmâle sardıktan sonra bunu Bâbüalî'ye götürecektir. Saraya gelen veya giden belgelerin okunmasında ve bazan tahririnde de rol almıştır. Onların çeşitli vazifelerinden başlıcaları cuma selâmlıklarında arzuhallerin toplanması, padişahın özel kütüphanesinin hâfız-ı kütüblüğü, devletin asker ve gelirlerle ilgili temel defterlerinin bir nüshasının muhafazasıdır. Has Oda'ya nakilleri uzun süre Hazine Koğuşu'ndan olmuş ve XVII. yüzyılın başlarından itibaren seferli ve kiler koğuşlarından bu göreve tayin yapılmıştır. Hâne-i Hâssa'ya alındıklarında hazine ket-hüdâlığıyla sır kâtibîliği vazifesini birlikte yürüten ağalar da bulunmaktadır. Meselâ Maanzâde Hüseyin Bey, IV. Mehmed devrinde bu iki görevi bir arada yürütmüştü. Enderun'dan çıkışları ise ilk devirlerde vezâretle nişanlılığa veya bir eyalete, daha sonra genelde mûsile ile bir medreseye ve nâdiren kapıcıbaşılıkla yahut hâcegânlıkla bir göreve olmaktadır. Sır kâtibî ağa sıradan günlerde beyaz destarlı kâtibî kavuk, kırmızı çuhadan kürk yakalı kontoş ile önü kapalı üç peşli entari, kırmızı dökme şalvar ve sarı yemeni giyerdi. Merasim kıyafeti ise selimî mücevveze, divan kürkü, çiçekli Bursa kumaşından üç peşli entari, altın divit takımının arasında bulunduğu şal kuşak, kırmızı şalvar ve sarı yemeni idi.

Sır kâtibî ağaların resmî görevleri arasında padişahın günlük gündeminin izlen-

Sır kâtibî
(Elbise-i
Atika-i
Osmâniyye,
İÜ Ktp., TY,
nr. 9362)